

A photograph of an elderly woman with a dark headscarf, sitting at a table. She has her hands clasped in front of her. On the table are a plate with a piece of food, a small white bowl, and a large piece of bread. The background shows a window with a wooden frame and some outdoor items like stones.

Tektonski premiki, ki so preoblikovali skupnost

Ob retrospektivi bosansko-hercegovskega dokumentarnega filma

Miran Zupanič

NA 12. MEDNARODNEM FESTIVALU DOKUMENTARNEGA FILMA, KI BO OD 24. DO 31. MARCA V CANKARJEVEM DOMU, BO PRIKAZANA TUDI RETROSPEKTIVA BOSANSKO-HERCEGOVSKEGA DOKUMENTARNEGA FILMA, NAJVEČJA V SLOVENIJI DOSLEJ. OBISKOVALCI SI BODO LAHKO OGLEDALI 44 KRATKIH IN SREDNJEMETRAŽNIH DOKUMENTARCEV VEČ KOT DVAJSETIH AVTORJEV. DOKUMENTARNI PAKET, KAKRŠNEGA NE LE SLOVENSKA, AMPAK TUDI EVROPSKA PUBLIKA ŠE NI IMELA PRILIKE VIDETI. NA LANSKEM FESTIVALU V OBERHAUSNU SO PREDSTAVILI IZBOR 20 DOKUMENTARCEV SUTJESKA FILMA (VEČINO BO MOGOČE VIDETI TUDI V LJUBLJANI), PRI ČEMER SO BILE ŠTEVILNE KOPIJE FILMOV IZ FESTIVALSKEGA ARHIVA, SAJ MNOGE V SARAJEVU NISO BILE DOSEGLJIVE.

Med obleganjem mesta se je namreč studio Sutjeska filma, v katerem je bil arhiv, znašel na nikogaršnji zemlji, na bojišču med branilci in srbskimi silami. Požrtvovalnim filmskim delavcem je uspelo rešiti večino gradiva. Nekaj ga je končalo tudi v srbskih rokah, nekaj zgorelo v požarih. Rešene filme so prepeljali na Televizijo Sarajevo, po vojni pa se je pojavilo vprašanje, kdo pravzaprav sme razpolagati z njimi. Ta problem, ki je trajal skoraj petnajst let in je širši javnosti oteževal dostop do filmov, so razrešili z ustanovitvijo Filmskega centra Sarajevo. Kot naslednik Sutjeska filma začenja zdaj odpirati vrata v dragoceno filmsko dediščino.

V retrospektivo ne bodo vključeni samo dokumentarci Sutjeska filma in njenega predhodnika Bosna filma, ampak tudi drugih producentov: Televizije Sarajevo, Sage, Deblokade, Inka, BHT1 ... Zlasti pomemben je delež produkcijske hiše SAGA, ki je med obleganjem Sarajeva posnela vrsto izjemnih dokumentarcev, za katere je leta 1994 prejela nagrado evropske filmske akademije Felix.

V izbranih filmih odsevajo dramatični tektonski premiki, ki so preoblikovali heterogeno bosansko-hercegovsko skupnost iz arhaične, v preteklosti ukoreninjene, z naravo povezane in z njo bojujoče se skupnosti, v sodobno, industrijsko, navidez homogeno socialistično družbo »bratstva in enotnosti«. Ta se je v začetku devetdesetih let zlomila pod pritiskom nacionalnih, religioznih in civilizacijskih silnic. Filmi spremljajo procese razgradnje starih običajev in kultur, porajanje socialističnega civilizacijskega modela, njegovo problematizacijo in krvave posledice njegovega razpada. Tu se retrospektiva zaključuje, saj zaradi časovnih in organizacijskih omejitev ne vključuje filmov, ki reflektirajo najnovejšo družbeno stvarnost. Zanj so značilne globoke, iz vojne izhajajoče travme, zaenkrat še neprežeta etnična razklanost ter šibek ekonomski položaj prebivalcev. Predvsem pa so zdaj vsi narodi Bosne in Hercegovine pred istim vprašanjem: kam in kako naprej?

IN ŠE KRATKA PREDSTAVITEV FILMOV PO AVTORJIH.

Iztrgana zemlja (Oteta zemlja, 1954) **Hajrudina Krvavca** prikazuje boj prebivalcev delte Neretve z naravo. Ker rodovitne zemlje primanjkuje, poskušajo kultivirati neplodna področja. Njihovi napori ne dajejo uspehov, šele melioracija, ki jo podpira socialistična skupnost, bo prinesla novo obdelovalno zemljo in boljše življenje.

V sklop propagandnih filmov sodi tudi *Hoo-ruk Tome Janića* (1954), ki ob obveznem optimizmu vsebuje mnoge monumentalne posnetke gradnje železarne v Zenici.

Zgodba o jezeru (Priča o jezeru, 1955) **Gojka Šipovca** preseneča z empatičnim, vse prej kot oblasti všečnim prikazom posledic industrializacije. Govori o ljudeh, ki bodo zaradi gradnje Jablaniškega jezera izgubili domove, saj bo voda potopila njihove domove in njihovo preteklost.

Bato Čengić, veliko ime jugoslovanske kinematografije, bo predstavljen s tremi filmi. *Deset na enega* (Deset na jednog, 1958) je sestavljen večinoma iz fotografij. Dramsko učinkovito prikazuje represalije, ki so sledile vstaji na Kozari leta 1942. Enako drzen v formi in še bolj v vsebini je *Človek brez obraza* (Čovjek bez lica, 1961), v katerem Čengić skozi

prikaz razmer v zeniškem zaporu odpre temo zaprtosti in nadzorovanosti družbe, v kateri se človek spreminja v enoto brez obraza, brez identitete in brez svobode. *Človek z uro* (Čovjek sa satom, 1981) ne izriše le portreta postaranega rudarja, ampak predvsem obtožujočo sliko brezupnega položaja delavstva v delavski državi.

Posebno poslastico predstavlja zgodnja filma **Dušana Makavejeva**. *V nasmehu 61* (Osmijeh 61, 1961) nas bodoči filmski upornik preseneti s propagandističnim prikazom mladinske delovne akcije, ki mu ne manjka svežine in montažnih bravur. *Lepotica 62* (LJEPOTICA 62) prinaša za

tisti čas drzne podobe razgaljenih deklet na lepotnem tekmovanju.

Pomembno ime med filmskimi propagandisti je **Živko – Žika Ristić**. *Pomlad v mojem mestu* (Proljeće u mom gradu, 1961) je bil posnet ob praznovanju petnajstletnice osvoboditve Sarajeva in vsebuje arzenal politično-propagandne retorike: kadre navdušenih množic, politikov, novih stolpnic, tovarn, cest, hotelov ... V zvoku prevladujeta monumentalna glasba in slavlilni komentar. Podobne prijeme uporablja film *Dnevi vredni spomina* (Dani koji se pamte, 1964) o volitvah leta 1963, ki kljub manipulativnim prijemom razkriva številne

podrobnosti o dejanski ravni demokracije. Najbolj spreten je film *Vseeno – eno mesto* (Ipak - jedan grad, 1966), ki na primeru Bosanskega in Slavonskega Broda utemeljuje nepotrebnost meja. Film se zavzema za unitarizem, zaradi katerega je bil istega leta razrešen z vseh dolžnosti drugi človek v Jugoslaviji, Aleksander Ranković.

Med drugačne ustvarjalce sodi **Vlatko Filipović**, izjemen dokumentarist, ki nas vodi k skupnostim, v katerih sta arhaični duh in prastari način življenja še vedno prisotna. *V zavetju časa* (U zavjetriini vremena, 1965) nas popelje v vas na Bjelašnici, 30 kilometrov od Sarajeva, kjer vaščani živijo brez ceste, brez elektrike in brez stika s svetom. *Žejno polje* (Žedno polje, 1965) predstavi življenje, podrejeno ritmu dviganja in upadanja reke Trebišnjice, ki poplavlja Popovo polje. Kinematični vrhunec Filipovičevega ustvarjanja je zagotovo *Hop – jan* (1967) o skupini delavcev v kamnolomu. Izjemen, likovno in zvokovno dovršen film nam omogoča doživeti lepoto povezanosti in skladnosti ljudi pri delu ter uničujoče posledice, ki jih na njihovih telesih puščajo težki delovni pogoji. *Kako ubiti Griega v Sarajevu* (Kako ubiti Griega u Sarajevu, 1992–1995) prikazuje porajanje ljubezni med mlado pianistko Ireno in dečkom Farisom v surovem okolju obleganega Sarajeva.

Film **Midhata Mutapčića** *Streha nad glavo* (Sljeme za tje, 1964) odlikujejo avtentični portreti in izjave ljudi, ki so s podeželja prišli v mesto in v njem niso dobili stanovanja.

V nasprotju z urbanističnimi načrti so si na črno postavili zasilna bivališča. *Upanje* (Nada, 1970) je film o romarjih v vasi Podmilačje. Tja se steka množica bolnih, ki jim zdravniki ne morejo pomagati, zato upajo na božjo pomoč in čudežno ozdravitev.

Bakir Tanović bo predstavljen z dvema filmoma. *Kesonci* (1965) so pripoved o delavcih, ki pod rekami v betonskih zvonovih – kesonih – kopljejo do skal, na katere postavljajo temelje za mostove. V blatu in vodi, pod pritiskom več atmosfer, kar preprečuje vdore vode, a povzroča kesonsko bolezen. Izjemen film, posnet na površini srednjevelike sobe. *Človekovo ime* (Ime čovjeka, 1969) nas popelje v arhaično skupnost, ki v bosanskih gorah živi tako, kot so pred stoletji živeli ljudje v slovanskih zadrugah.

Med najpomembnejše dokumentariste sodi tudi **Vefik Hadžismajlović**. Odlikuje ga dar, da skozi portrete posameznikov ali majhnih skupin osvetli širši družbeni kontekst, pri čemer ga bolj od ideoloških vprašanj zanimajo civilizacijska in občečloveška. *Učenci pešci* (Đaci pješaci, 1966) predstavi otroke, ki morajo iz oddaljenih vasi pešačiti v šole, *Dva zakona* (1969) položaj deklic, ki jim konzervativni starši ne dovolijo obiskovati osnovne šole. Film *V kavarni* (U kafani, 1969) lovi izginjajoči duh orienta, ki je prisoten v starih bosanskih kavarnah. *Sanjači* (Sanjari, 1971) sledi mladoletnikom, ki se klatijo po sarajevskih ulicah in namesto v avantur polnem belem svetu pristanejo na postaji ljudske milice. *Pri kosilu* (Na objedu, 1972) izvirno spregovori o ločenosti od družinskih članov, ki so na delu v tujini. *Premogariji* (Ugljari, 1973) ujame trenutke, ko se otroci spustijo v dnevni kop premoga in si hitijo nalagati kose, ki jih bodo na hrbtih odnesli domov. *Kot da nekdo trka* (Kao da neko kuca, 1977) je film o materi, ki je med 2. svetovno vojno izgubila hčerko Ljubico in še vedno upa, da se bo ta nekega dne vrnila k njej.

Fasade (1972) **Suada Mrkonjića** lakonično pokažejo postavljanje panojev v čast kongresu samoupravljalcev, s katerimi zakrijejo razpadajoče hiše in pogled na bedne življenjske razmere njihovih stanovalcev.

Zlatko Lavanić v filmu *En dan Rajka Maksima* (Jedan dan Rajka Maksima, 1976) spremlja dan vojvodinskega pastirja gosi. Podobe ravnice in jat gosi prerastejo v izkušnjo popolne samote. *Mojim prijateljem* (Mojim prijateljima, 1993) je Lavanićeva video razglednica iz obleganega Sarajeva. Slika opustošene civilizacije in človečnosti, slika stanja, v katerem je prižgana cigareta eden redkih stikov z izgubljeno normalnostjo sveta. Zadnji Lavanićev film *Prometej* (1995) izpričuje avtorjevo duhovitost in vero v moč človekovega duha.

Na retrospektivi bosta prikazana tudi dva odlična dokumentarca **Mirze Idrizovića**. Film *Kasabe* (1977)

energično, duhovito in filmsko učinkovito prikaže preobrazbo, ki jo je v manj kot sto letih doživela bosansko-hercegovaška družba. *La paloma* (1979) je pripoved o ženski in njeni samoti, osrednja tema večine Idrizovićevih filmov.

Danis Tanović in **Dino Mustafić** sta posnela in režirala film *Moja mama Šehid* (1992), v katerem predstavlja dečka, čigar mama je umrla pri obrambi Sarajeva

Posnetek *Voda in kri* (Voda i krv, 1993) **Ibrahima Helje** in **Ferida Pašovića** bi težko imenovali dokumentarni film, čeprav učinkuje močneje od mnogih filmov, ko zabeleži grozljive posledice po eksploziji granate med ljudmi, ki so čakali na vodo. Otrokom ogled odsvetujem.

8. marec (8. mart, 1993) **Srđana Vuletića** predstavi želje Sarajevčank ob prvem dnevu žena v vojnem Sarajevu. V filmu *Kuril sem noge* (Palio sam noge, 1993) je glavni akter sam režiser. Ko je prekinil študij režije in delal kot bolničar, je bila ena od njegovih dolžnosti, da nosi amputirane ude v krematorij. Izkušnja vojne je temeljito spremenila njegov pogled na svet, zato se zdaj dobro počuti v parku, v katerem so posekali vsa drevesa. V odsotnosti dreves čuti isto praznino, kot jo nosi v sebi.

Čakajoč paket (Čekajući paket, 1993) uveljavljenega dokumentarista **Vuka Janića** secira pričakujoče obraze ljudi, ki v obleganem Sarajevu čakajo svoj paket in sporočila od prijateljev, ki so nekje daleč. Beckett v Sarajevu.

Pjer Žalica bo navzoč z dvema filmoma. *Otroci kot vsi drugi* (Djeca kao i svaka druga, 1995) subtilno portretira otroke in pokaže posledice njihovega več kot triletnega bivanja v obleganem Sarajevu. Drugi film, pri katerem je kot ko-režiser sodeloval **Miroslav Benković**, so *Slike* (1994). Moški iz uničenega stanovanja reši najdragocenejše, kar je ostalo ... fotografije, ki ženo in njega spominjajo na srečno preteklost.

Film *Angeli v Sarajevu* (Anđeli u Sarajevu, 1993), ki ga je režiral **Antonije Nino Žalica** z neverbalnimi izraznimi sredstvi, s sliko, z glasbo in s šumi približa gledalca duhovni dimenziji opustošenega Sarajeva.

Voda (1995) **Nedžada Begovića** je kratka epizoda iz ciklusa "Sarajevske zgodbe" o vsakdanjiku filmarja Harisa, ki ima v družini dojenčka. Ena od Harisovih nalog je, da gre vsak dan iskat vodo, saj vodovod v obleganem mestu ne dela več.

Adis Bakrač je posnel film *Brezno* (Bezdan, 2000) o povojnem izkopavanju in identifikaciji mrtvih moških iz vasi Hrgar. Stvaren in pošten dokumentarec, ob katerem gledalec težko ostane ravnodušen.

Rdeči gumijasti škornji (Crvene gumene čizme, 2000) **Jasmile Žbanić** prikazujejo še eno travmatično zgodbo: Jasna išče svoja otroke: štiriletnega Amarja in devetmesečno Ajlo, ki so ju srbske sile odpeljale, naverjetneje ubile ter zakopale neznano kje. Jasna obiskuje ekshumacije množičnih grobnic v upanju, da bo našla rdeče gumijaste škornje, ki jih je nosil Amar, ko ga je zadnjič videla.

Selmi Bodrić – Fudrulja je Vlado Dijak posvetil pesem, ki je kasneje v izvedbi sarajevske skupine Bijelo dugme zaslovela po vsej Jugoslaviji. **Srđan Šarenac** je v filmu *Selma* (2006) raziskal posledice uspeha te legendarne balade, ki je imela uničujoč vpliv na Selmino zasebno življenje.

